

Тетяна Саніна

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОГО ДОЗВІЛЛЯ ТА ДРУЖБИ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ¹

У статті розглянуто деякі результати дослідження «Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства». Пандемія COVID-19 та заходи безпеки, що їх вимушено вводили уряди різних країн для запобігання поширенню хвороби, створили нові виклики не лише для економіки, бізнесу чи освіти, а й для соціалізації. Щоб з'ясувати вплив вимушених соціальних обмежень на самоорганізацію дозвілля та дружби українських дітей, було поєднано якісні та кількісні методи дослідження. Виявлено, що найпоширенішими способами організації дозвілля дітей 9–16 років є не лише комп'ютерні ігри, онлайн-спілкування та перегляд фільмів, а й читання, малювання, спорт та ін. Основний висновок полягає в тому, що для дітей 9–16 років живе спілкування з друзями є дуже цінним і, на їхню думку, його неможливо замінити онлайн-спілкуванням. Більшість українських дітей під час карантину через COVID-19 прагнули живого спілкування з друзями – чи то в іграх на вулиці, чи то на перервах у школі, чи то в кафе тощо.

Ключові слова: пандемія COVID-19, дозвілля, дружба, практики дитинства, Україна, діти.

2020 рік приніс світові новий виклик у вигляді пандемії COVID-19, а дослідникам, зокрема соціальних наук, – новий ракурс для вивчення вже відомих тем. Під час пандемії загострились і основні проблеми, пов'язані з благополуччям дітей. «Пандемія COVID-19 стала найбільшою загрозою для дітей за всю 75-річну історію існування ЮНІСЕФ», – наголосила виконавча директорка ЮНІСЕФ Генрієтта Форє (UNICEF, 2021). Згідно з останнім звітом ЮНІСЕФ, на піку пандемії понад 1,6 мільярда дітей не відвідували школи, у світі спостерігається суттєвий вплив на психічне здоров'я дітей 10–19 років. Кількість дітей, задіяних у дитячій праці, збільшилася до 160 мільйонів. Ще 9 мільйонів дітей може бути залучено до кінця 2022 року через зростання бідності, яку спровокувала пандемія. Експерти ЮНІСЕФ також передбачають ще 10 мільйонів дитячих шлюбів до кінця десятиліття як результат пандемії (UNICEF, 2021).

Хоча для самих дітей COVID-19 не є явною чи прямою загрозою, однак соціоекономічні наслідки пандемії опосередковано впливають на життя дітей як абсолютно залежної від дорослих групи. Окрім очевидних зв'язків, деякі експерти зазначають, що заходи для пом'якшення впливу пандемії (зокрема локдауну та інші обмеження), застосовані урядами різних країн, часом ненавмисно приносили дітям більше

шкоди, ніж користі (Herby, Jonung, & Hanke, 2022). Протягом останніх років, прожитих під час пандемії, дітям доводилось адаптуватися до нових реалій та змінювати щоденні практики, беручи до уваги нові правила взаємодії в соціумі. У зв'язку із введенням в Україні локдаунів, локальних і загальноукраїнських, подібні зміни торкнулись і щоденного життя українських дітей. У цій статті я розгляну деякі знахідки щодо того, чого українським дітям бракувало під час локдаунів, чим вони займалися, чи вдавалось їм спілкуватися з друзями та як вони це робили, зважаючи на обставини.

Результати досліджень впливу пандемії COVID-19 на дітей у світі

Згідно з результатами масштабного кроскультурного дослідження дітей та батьків програми «Save the Children International» (Sabry & Clacherty, 2021), пандемія мала значущий вплив на підвищення в дітей дистресу, який проявлявся в порушенні сну й апетиту, зміні способу управління емоціями та незвичному плачі, зростанні агресії, насильства та кількості випадків енурезу. Однією з актуальних тем для дослідників розвинених країн стало питання нерівності доступу до освіти під час локдаунів. Дослідження, проведене Об'єднаним дослідницьким центром Європейської комісії (Educational inequalities in Europe, 2021) у 21 європейській країні, показало, що важливим

¹ На основі результатів дослідження «Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства», проведеного за підтримки Українського культурного фонду.

чинником успішного дистанційного навчання є батьківська підтримка, а отже, батьки з вищим соціоекономічним статусом більш схильні позитивно впливати на результати навчання дітей. Також згідно з результатами дослідження в більшості з 21 досліджених країн діти з менш освіченими батьками імовірно не матимуть власної кімнати (за винятком Італії, Чехії, Словенії, Португалії, Ірландії, Іспанії та Мальти), а також матимуть удвічі менше шансів отримати доступ до інтернету, що впливатиме на результати їхнього навчання вдома.

Подібні результати отримала і група дослідників (Di Pietro et al., 2020), які, зокрема, продемонстрували, що відсутність розвинутих цифрових навичок у батьків негативно впливає на результати дистанційного навчання дітей у порівнянні з їхніми більш привілейованими однолітками.

Схожі дані про вплив соціоекономічного статусу на результати дистанційної освіти отримано в дослідженнях, здійснених у Великій Британії (Holt & Murray, 2021), Німеччині (Million, 2021) та в регіоні Ломбардія Італії (Mantovani et al., 2021), що найбільше постраждав від пандемії.

Щодо впливу пандемії на фізичне здоров'я та емоційний стан дітей варто згадати також дослідження північноірландської асоціації дитячої гри Playboard NI (2020), яке виявило, що обмеження у вигляді соціального дистанціювання сприяли зниженню соціальних контактів, а отже ігор, у яких задіяно декілька гравців, що вплинуло на фізичну активність дітей і може мати подальший вплив на їхнє здоров'я. Зокрема, 71 % опитаних дітей зазначили, що кількість активних ігор зменшилась, а 70,4 % сумували за іграми на майданчиках. 90 % дітей повідомили, що найгірший наслідок закриття шкіл – відсутність можливості зустрічатися з друзями наживо.

Розвідка Патрісіо Куевас-Парри (Cuevas-Parga, 2020) порушує питання необхідності участі дітей у дослідженнях та ухваленні важливих рішень навіть у часи такої глобальної кризи, як пандемія COVID-19. Ідеться про забезпечення балансу між захистом дітей та їхнім доступом до участі у формуванні політики, що стосується їх безпосередньо. Також він зазначає про необхідність обговорити й розробити етичний підхід проведення досліджень дітей та молоді в часи дистанціювання та ізоляції, а надто беручи до уваги партисипативну методологію, що її дедалі частіше застосовують дослідники/ці, та й сам автор, до вивчення дітей та дитинства.

Результати досліджень впливу пандемії на дітей в Україні

Серед найвідоміших українських досліджень, що стосуються життя дітей під час COVID-19, першим можна назвати «Онлайн-опитування батьків на замовлення Освітнього омбудсмена України» (2020), у межах якого опитували батьків дітей шкільного віку щодо досвіду дистанційного навчання у їхніх дітей. Серед 8056 респондентів лише 6,9 % батьків не допомагали своїм дітям, решта допомагала частково (25,4 %) або в більшій мірі (67,7 %). На думку батьків, у середньому першокласники та учні 2–4 класів витрачають на навчання 2–3 години на день, 5–9 класів – 4–5 годин, 10–11 класів – 5–6,5 годин. Щодо самоосвіти у вільний від навчання час, то батьки повідомляють про те, що 38,2 % не займаються самоосвітою, 32,2 % важко відповісти на це питання і 21,9 % зазначили, що їхні діти займаються самоосвітою. Дослідження не можна вважати репрезентативним, оскільки більшість респондентів живе у великих містах і має доступ до інтернету. Але воно є корисним для того, щоб зрозуміти, що навіть у такому випадку потрібне для дистанційного навчання обладнання мали лише 66,5 % батьків. Однак реальний показник може бути суттєво меншим. Частково мають комп'ютерне обладнання 20,3 % сімей, 12,2 % узагалі не мають такого обладнання для навчання.

Ще одне опитування батьків навесні 2020 року провела дослідницька компанія Gradus Research. Згідно з його результатами, 65 % респондентів вважають, що під час дистанційної освіти їхнім дітям найбільше бракує спілкування зі шкільними друзями, дещо менше – шкільної атмосфери та можливості спілкуватися із вчителями наживо. Підтверджуючи нерепрезентативні дані опитування освітнього омбудсмена, дослідники з Gradus Research зауважують, що 72 % батьків стали більше займатися з дітьми уроками і 65 % із них стали більше втомлюватися (Gradus Research, 2020).

Згадані вище опитування щодо практик і досвіду дитинства проводились звичним для українських дослідників способом – через батьків. Однак в Україні є декілька дослідницьких центрів, що працюють з дітьми безпосередньо. Важливо назвати U-Report Ukraine, міжнародний молодіжний проєкт, створений ЮНІСЕФ як інструмент соціального моніторингу через SMS та інформаційну систему, що досліджує осіб віком 15+ (до 24 років). Тобто це радше дослідження дитинства і молоді. У контексті цієї

статті можуть бути цікавими дані опитування U-Report Ukraine «Навчання на карантині» (2020).

Однак серед найбільш сучасних та актуальних досліджень безпосередньо українських дітей варто виокремити дослідження Київського міжнародного інституту соціології «Ставлення українських школярів до повернення до школи» (2021). Українську частину дослідження було проведено в рамках міжнародного проєкту «Виявлення бар'єрів, що перешкоджають поверненню українських та польських учнів до шкіл серед школярів України та Польщі». Очікувано, за результатами дослідження було виявлено, що «за більшістю критеріїв для польських учнів дистанційне навчання було більш доступним, ніж для учнів українських шкіл». Зокрема, ноутбук, принтер та сканер набагато доступніші польським школярам, ніж українським. Найнеприємнішими моментами при поверненні до школи школярі обох країн назвали раннє пробудження і необхідність добиратись до школи. Це підтверджує і результати нашого дослідження.

Як видно із зазначеного вище, найчастіше українських дослідників/ць та замовників/ць досліджень цікавить досвід дітей, пов'язаний із навчанням під час пандемії, тоді як згадані міжнародні чи локальні дослідження, проведені в Європі, в тому числі багато уваги приділяють емоційному стану дітей, дозвіллі, іграм, доступу до інформації щодо COVID-19, медичній грамотності тощо. Також можна побачити тенденцію в Україні опитувати не самих дітей, а дорослих, що їх опікають, щодо їхнього бачення практик дітей. Це можна пояснити тим, що таких респондентів легше знайти й опитати. З огляду на загальноосвітні тенденції для отримання валідної та актуальної інформації щодо дітей та їхнього бачення світу ефективнішим є залучати саме їх як первинне джерело інформації, а також використовувати партисипативні методи, завдяки яким діти беруть безпосередню участь як у розробленні, так і в проведенні досліджень.

Дозвілля та дружба в дітей різних вікових груп під час пандемії COVID-19 в Україні

Як уже сказано вище, пандемія оголила деякі проблемні питання, пов'язані з дитинством, котрі й до того мали бути в зоні уваги. Це не щось нове, це радше можливість побачити глибину проблеми. У нашому дослідженні «Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства»

ми, зокрема, вивчали і питання освіти, і взаємодії дітей із просторами, і емоційне самопочуття. Однак у цій статті висвітлимо вплив пандемії COVID-19 на самоорганізацію дозвілля та практик дружби в українських дітей різних вікових груп.

Методологія. Зважаючи на відсутність в Україні комплексних досліджень, які б розкривали проблему впливу пандемії на щоденні практики дитинства, що виходять за межі вивчення проблем освіти, ми з колегами Юлією Соболю² та Тіною Полек³ вирішили дослідити саме цю тему із застосуванням як якісних, так і кількісних методів.

Зокрема, на якісному етапі ми використовували наближені до антропологічних методи для того, щоб дослідити культурні тенденції та знайти глибинні інсайти, які допомогли нам сформулювати подальші напрями дослідження. Ця стаття базується на матеріалах, які ми отримали з напівструктурованих інтерв'ю, щоденників, фото- й відеоматеріалів, що їх прислали діти, аби змалювати своє дозвілля під час локдаунів, а також на результатах загальнонаціонального дослідження.

Через пандемічні обмеження та етичні міркування ми вимушені були скористатись методом віддаленої етнографії та напівструктурованих інтерв'ю, що їх було проведено за допомогою мережі «Інтернет», попри те, що для респондентів середньої та молодшої вікових груп найкраще працюють методи, що передбачають фізичну присутність дослідників/ць, а для дітей 9–11 років найкраще було використовувати роботу в групі. Також суттєвим викликом для нас став пошук респондентів як на якісному етапі, так і на етапі загальнонаціонального опитування. На нашу думку, це пов'язано як із темою дослідження, яка могла викликати застереження у батьків, чию згоду нам потрібно було отримати, так і з тим, що опитування саме дітей в Україні рідкісні, а це може викликати недовіру батьків до такого виду опитування взагалі.

Під час розроблення дизайну дослідження ми з командою спирались на «Етичні засади проведення соціологічних досліджень серед дітей в Україні» (2008), сформульовані Соціологічною асоціацією України, а також на документ, розроблений у межах проєкту ERIC (Graham et al., 2013), створеного в міжнародній співпраці

² Юлія Соболю – магістриня соціології та соціальної антропології, співзасновниця ГО «Культурні Географії». yulia8sobol@gmail.com

³ Тіна Полек – антропологиня, кандидатка історичних наук, співзасновниця ГО «Центр прикладної антропології». tina.momot@gmail.com

Австралійського університету та дослідницького центру ЮНІСЕФ. Серед іншого ми фокусувались на наявності згоди на проведення інтерв'ю не лише батьків, а й дитини, на відсутності потенційної шкоди від участі в дослідженні для дитини, а також на тому, чи дитина обізнана про наявність фінансової компенсації за участь у дослідженні.

Оскільки досліджувана тема могла зачепити гострі переживання втрати, пов'язані з хворобою членів сім'ї чи друзів, члени команди із залученням відповідних консультантів розробили алгоритм дій на випадок, якщо такі спогади викличуть гострі реакції. На щастя, його не було використано. Також до початку роботи з респондентами було проведено роз'яснювальну роботу з батьками, для того щоб уникнути впливу батьків на відповіді дітей.

Перед проведенням кількісного етапу, після того, як було сформовано гайд для телефонного опитування, ми провели серію нарад із фахівцями/чинями: психологами/инями, соціологами/инями та антропологами/инями, на яких обговорили доречність тих чи інших питань для дітей відповідного віку, зрозумілість і прийнятність, а також екологічність формулювань. За результатами обговорення в гайд було внесено низку змін, які було попередньо протестовано з дітьми відповідного віку.

Географія якісного етапу охоплювала мегаполіси в різних кінцях України: Київ, Львів, Харків та Одесу. Вибір цих міст було зумовлено бажанням репрезентувати різні регіони України з їхніми соціально-економічними та культурними особливостями, попри це ми усвідомлюємо обмеження, які цей вибір накладає на отримані дані. На кількісному етапі дослідження ми застосували метод телефонного інтерв'ю по мобільних телефонах у містах із населенням 50 тисяч і більше по всій Україні.

Вибірка. Для якісного етапу дослідження було заплановано обрати 30 дітей, у результаті відбору участь у дослідженні взяли 27 дітей, дев'ять із кожної вікової групи: 9–11 років (5 хлопців, 4 дівчини) – молодша група; 12–14 років (4 хлопців, 5 дівчат) – середня група; 15–16 років (2 хлопців, 7 дівчат) – старша група.

Розмір вибірки телефонного опитування – 1001 інтерв'ю, з яких 200 інтерв'ю (20 %) було проконтрольовано. Усього протягом польового етапу було опитано 451 хлопця та 550 дівчат. З усіх опитаних 501 особа належала до вікової групи 9–13 років, 500 осіб були у віці між 14 та 16 роками. Докладніше про методологію та виклики, з якими довелося зіткнутися команді, можна почитати в опублікованому звіті (Полек, Саніна та Соболь, 2021).

Дозвілля. Хоч як дивно, але, на думку наших респондентів/ок, протягом першого локдауну, введеного через пандемію в березні 2020 року, кількість вільного часу збільшилась. Зі спогадів великої частини опитаних школярів/ок, було мало завдань або їх не було, через те що вчителі, та й школи, не були готові до переходу на дистанційне навчання, також відчуття, що це ненадовго, більше схоже на канікули, а навчання почнеться пізніше.

Звісно, зменшення кількості навчальних завдань, які треба було виконати, відбулось не в усіх учнів, однак завдяки тому, що не потрібно було рано прокидатись, збиратись до школи та витратити час на добирання туди й назад, у дітей вивільнився додатковий час. За результатами якісного етапу дослідження ми дійшли висновку, що те, чим діти заповнюють свій вільний час, залежить від їхнього віку.

У своїх ретроспективних щоденниках і розповідях до фотографій та відео про те, як вони проводили вільний час на локдауні, діти 9–11 років здебільшого розповідали, що грали в ігри на телефоні, переглядали відеоінструкції до ігор та летсплеї (відео, в яких гравець демонструє та коментує, як він/вона грає в комп'ютерну гру). Також важливою частиною життя дітей 9–11 років були перегляди YouTube-каналів з лайфхаками (актуальними порадами), поробками, челенджами (викликами) і пранками (розіграшами). Дехто з дітей з молодшої групи називав своїм хобі онлайн-ігри:

«Моє хобі була моя гра [онлайн]. Це був як вид заробітку. У нас із другом був [віртуальний] магазин, ми збирали речі і продавали, або створювали гугл-акаунт, на ньому грали, а потім продавали його. Або просто речі» (Євген, 11 років, Київ).

Однак найбільше згадували серед хобі в групі 9–11 років малювання, часто пов'язане з навчанням у художніх студіях, або малювання завдяки відеоурокам онлайн. Відповідно до вікових особливостей розвитку це було очікувано:

«Мені радісно, коли я малюю, вигадую історії про персонажів, яких малюю» (Маша, 10 років, Одеса).

Серед інших названих хобі цієї вікової групи були фортепіано, театральне мистецтво, танці. Справжніх поціновувачів не зупиняла відсутність доступу до залу, де це можна було робити:

«На карантині важко було займатись [танцями] у кімнаті, але я знаходила вихід і створювала щось нове, тому результати гарні, бо тренуватись не переставали» (Василина, 11 років, Львів).

На нашу думку, із відповідей респондентів 9–11 років видно, що хобі часто інспірується і підтримується дорослими або гуртками. Хоча є випадки, коли хобі є суто індивідуальними. Для дітей 12–14 років летсплеї також були важливою частиною дозвілля на посиленому карантині, однак у цьому віці вони радше виходили за рамки власне гри чи споглядання, як грають інші. У їхніх щоденниках та розповідях, що супроводжували зображення, зроблені під час локдаунів, ми побачили появу творчості за мотивами улюблених ігор: поробки з пап'є-маше, створення нових рівнів ігор (створення нових сюжетів, розробка героїв і сетингу, де проходить гра).

На відміну від молодшої групи, 12–14-річні респонденти активно користувались такими соціальними мережами, як TikTok, Instagram (обидві для розваги) та Telegram (більше для самоосвіти). Також активно користувались YouTube для навчання (самостійне опанування шкільних тем), розваг (блогери) та опанування хобі.

Серед опитаних нами дітей і групи 9–11, і 12–14 більшість споживали контент у соцмережах, але не створювали його. Дехто з них пояснював це невпевненістю у власній технічній вправності і страхом отримати негативні відгуки однолітків.

«Сама я не знімаю і нічого не викладаю [в інтернет], я не люблю нічого робити на показ, скоріше для себе» (Ксенія, 13 років, Київ).

«Маю з манікюру певні пензлики, ними зручно малювати. Але викладати в тікток не буду. Одного разу хлопці знайшли акаунт однокласниці в тіктоку. Це іспанський стид. Вона записувала й викладала свої танці, й однокласники показали ці відео в класі, коли її не було. Всі сміялися з неї, а вчителі просто дивились» (Олександра, 13 років, Львів).

Щодо найстаршої опитуваної нами групи 15–16 років варто зазначити, що на локдауні їх менше цікавили ігри, а більше спілкування в соцмережах і створення власного контенту. Також важливо, що діти з цієї вікової групи під час вимушених обмежень свідомо шукали для себе заняття, розширюючи власний арсенал хобі.

«Під час карантину, сидячи на ізоляції, я зрозуміла, що мені подобається малювати, тому я вирішила розвиватись у цій сфері. Отже, саме малювання стало моїм головним хобі, це цікаве і красиве заняття» (Марина, 15 років, Харків).

Для старшої групи вільний час – це передусім відпочинок, але коли його стає більше, то з'являється можливість для розваг чи саморозвитку:

«До карантину, у мене коли був вільний час, я починала просто відпочивати від всяких цих уроків. А коли почався карантин, так як часу було багато і я вже відпочила, вільний час я почала проводити краще і розумніше» (Ярослава, 15 років, Київ).

Варто зазначити, що малювання, як нове чи давнє хобі, в якому вдалося суттєво просунути на локдаунах, згадували діти всіх вікових груп – як в інтерв'ю, так і в зображеннях, які вони додавали до ретроспективних щоденників на наше прохання. Серед іншого діти згадували та прислали фото, що свідчили про захоплення кулінарією, манікюром, велосипедними прогулянками, створенням косплей костюмів (костюмів відомих кінематографічних персонажів), вишивкою, вирощуванням рослин, спортом і танцями.

Загальноукраїнський етап дослідження приніс очікувані і неочікувані результати. Після глибинних інтерв'ю ми очікували побачити, що діти у вільний час на локдауні найчастіше грали на планшеті/комп'ютері (44,2 %) й переглядали аніме/серіали/фільми (36,5 %). Однак також ми з'ясували, що третю й четверту позиції в рейтингу найчастіше обраних видів діяльності розділили між собою читання (28 %), спорт (23,7 %) та малювання (23 %). Цікаво відмітити те, що дівчата частіше за хлопців читали (35,5 % і 21,1 % відповідно) та малювали (35 % проти 11,6 % відповідно).

Варто зазначити, що коли під час глибинних інтерв'ю діти згадували про читання, то йшлося не лише про паперові книги. Доволі часто називали комікси та фанфіки (продовження відомих літературних чи кіноісторій, написані прихильниками твору та опубліковані онлайн). Отже, коли ми говоримо про певну кількість читачів серед дітей, маємо розуміти, що йдеться не лише про книги.

Також, отримавши дані національного опитування, ми зауважили невеликий спалах зацікавлення дітей спортом на локдауні: 27,1 % стали більше займатися спортом або частіше ходити на довгі прогулянки. Почали займатися спортом (тобто не займались до того) 11,4 %. Однак можна помітити, що серед старших дітей кількість тих, хто вперше почав займатися спортом або ходити на довгі прогулянки на локдауні, більша (15,3 % 14–16 років проти 9,3 % 9–13 років). Певно, це можна пояснити тим, що молодших дітей рідше відпускають гуляти самостійно, а старші більше потребували власного простору, який і шукали на прогулянках чи в спорті.

Дружба. Попри поширену думку про те, що усамітнене цифрове життя для сучасних дітей є нормою й повноцінною заміною живого спілкування, ми зауважили, що це не можна вважати основною тенденцією, оскільки для дітей 9–16 років дружба має велику цінність. І брак живого якісного спілкування під час локдаунів викликав тривогу та фрустрацію в дітей різного віку.

Через свій вік найбільш обмеженими в живому спілкуванні з друзями були діти 9–11 років, які серед усіх опитаних виявили найбільшу потребу в проведенні часу з друзями на вулиці, оскільки в Україні для дітей цього віку часто існує неформальне обмеження на самостійні прогулянки без супроводу дорослих. На жаль, під час пандемії дорослі могли бути менш чутливими до потреб дітей, оскільки були інші проблеми, що потребували їхнього втручання. Серед тих ігор, за якими сумували діти на локдаунах, найчастіше згадували варіації доганялок («Лови», «Демон» тощо) та хованок, ігри з вибірковим наступанням на предмети та ігри, в яких потрібно вгадувати слова («Крокодил»).

Серед дітей, з якими ми розмовляли про дружбу та вплив карантину на неї, були й ті, для кого цей вплив не видався суттєвим. Якщо у школі спілкування було напруженим, з різних причин, то спілкування в онлайн виглядало навіть більш привабливим, або ж вони могли не вважати спілкування з однолітками великою цінністю:

«Серед однокласників мені ні з ким спілкуватись на цікаві для мене теми» (Катерина, 13 років, Київ).

«На карантині за однокласниками, якщо чесно, не сумував. Мені нормально бути вдома. В класі вони відволікають більше» (Рома, 12 років, Одеса).

За результатами інтерв'ю з дітьми 12–14 років ми відмітили, що вони розділяють кола близьких друзів і знайомих, чого не траплялось нам у розмовах із молодшою групою; це збігається з тенденцією до поглиблення та ускладнення соціальних стосунків з віком.

«Друзів у мене небагато. Можливо, є більше, але я про них забув. Є всього два друга, з ким я у вайбері спілкуюсь. Найкращий друг – з дитинства. Рідко зустрічаємось, бо далеко живемо. Ну, а в школі – то так. Ні за ким зі школи я не сумую на карантині» (Назар, 13 років, Львів).

Підлітки 15–16 років говорили про те, що сумували за можливістю бачитись із друзями наживо. У цьому віці діти вже самостійно

пересуваються містом, тому звикли багато часу проводити зі своїми друзями на вулиці: гуляти по району та групами відвідувати різні розважальні заклади. Тому локдаун примусово на вернули їх до цифрового спілкування. Окрім чатів, як у молодшій та середній групах, у старшій використовувались й інші більш складні моделі цифрового спілкування: розмови під час онлайн-гри чи ігри в телеграм-чатах у мафію, наприклад, або можливість переглядати обраний фільм одночасно і чатитись прямо під час перегляду.

«До локдауну ходили на каток, у кіно, просто сиділи на вулиці, у всякий фастфуд ходили. А на локдауні я зазвичай говорила по відеозв'язку з друзями. Ми грали в онлайн-ігри: в “Монополію”, карти, “Морський бій”, “Майнкрафт”. <...> Онлайн не рівноцінний живому спілкуванню. Воно відстає. Живе спілкування набагато краще. Я більше люблю в житті спілкуватись» (Марта, 16 років, Одеса).

Також ми звернули увагу на те, що старших підлітків під час карантину турбували питання: «Чи витримає дружба життя виключно в чаті?», «Чи можна одне одного віддалено розуміти так само добре, як і наживо?»

«Але взагалі в мене зі спілкуванням якісь проблеми були на карантині, тому що оцей друг, ми з ним ще сиділи за однією партою. Хочеш не хочеш – будемо розмовляти. <...> А як тільки доходила справа просто поспілкуватись вдома під час карантину, то все – його не чути, не видно. <...> Я така: „Ну, в сенсі – в нас є теми, щоб розмовляти в школі, а немає тем, щоб переписуватись?“» (Ольга, 16 років, Одеса).

Є й певні вікові особливості для цифрової дружби. 9–11-річні якщо і листувалися, то в чатах по двоє-трое. Групові чати, як і дзвінки, їх цікавили менше, бо там, за словами наших співрозмовників, під час них «часто сваряться».

12–14-річки активно використовували більші за розміром групові чати та відеодзвінки для того, щоб взаємодіяти з широким колом однокласників чи знайомих. І такий спосіб задовольняв їхні потреби спілкування із знайомими, однак для взаємодії з близькими друзями, з їхніх слів, вони потребували живого контакту.

Основним місцем онлайн-спілкування з друзями у 15–16-річних також були групові чати. Діти цього віку вказують, що довелося опанувати новий етикет текстування та вчитись висловлювати свої емоції текстом, а ще розуміти, що має на увазі співрозмовник/ця:

«Коли в онлайні ти спілкуєшся, люди надають дрібницям дуже великий зміст. А живу ти по інтонації можеш зрозуміти, що він думає і про що хоче сказати. Мені більше подобається живе» (Ярослава, 15 років, Київ).

«У переписках я вже почала розуміти настрій друга, як він уже пише в кінці. Ставить крапку – це він агресивно чи неагресивно. І яюсь уже пристосувалася до цього» (Оксана, 15 років, Харків).

Як підсумок якісного етапу дослідження дружби та цифрового спілкування зазначимо, що, попри гнучкість і високу здатність адаптуватися до переходу в цифровий режим спілкування з друзями, майже всі діти вказували, що спілкування з близькими друзями втрачає якість від онлайн-формату, їм дуже бракувало можливості фізично бути поруч із близькими, «кудись піти» та поспілкуватися.

Попри те, що на карантині багато часу діти проводили онлайн, як для навчання, так і у вільний час, коли вони розповідали про спільний час, проведений із друзями на локдауні, більшість опитаних у рамках всеукраїнського етапу опитування дітей вказала гру на вулиці (58,5 %), а 28,2 % відповіли, що ходили в гості одне до одного. Очікувано половина (50,2 %) респондентів зазначила спілкування в чаті / соціальній мережі, 33 % – грали на приставці або на комп'ютері разом онлайн.

Висновки

У своєму дослідженні впливу пандемії COVID-19 на самоорганізацію дозвілля та практики дружби різних вікових груп українських дітей ми поєднали різні методи – як якісні, так і кількісні, враховуючи обмеження, спричинені пандемією, що тривала на той момент.

Серед найпоширеніших способів самоорганізації дозвілля в українських дітей 9–16 років ми виявили цифрові ігри, спілкування онлайн з однолітками й друзями, але, окрім іншого, читання (не

лише паперових книг, а й фанфіків), спорт та різноманітні хобі, включно з малюванням, кулінарією, танцями. Очікувано організація дозвілля у дітей 9–11 років більше, ніж у дітей з інших опитаних нами вікових груп, залежить від дорослих (зокрема, йдеться про організацію хобі через онлайн-навчання). Однак деякі діти з молодшої вікової групи називали своїм хобі онлайн-ігри. Респонденти 12–14 років частіше у своїх розповідях про дозвілля згадували творчість на основі ігор і фільмів. Старша група 15–16 років більше уваги приділяла не іграм, а організації комунікації з друзями, а також створенню та оприлюдненню контенту в соціальних мережах. Щодо гендерних відмінностей, то дівчата, зокрема, більше від хлопців проводили час за читанням і малюванням. Також варто відмітити зростання інтересу до спорту, найбільше у старшої групи 15–16 років.

Способи підтримувати дружній зв'язок в інтернеті міняються залежно від віку. Наймолодші більше обмежені в прогулянках без дорослих і більше цікавляться комп'ютерними іграми та спілкуються в невеликих чатах на 2–3 особи. Діти із середньої групи схильні до спілкування з друзями через відеодзвінки. У цьому віці (12–14 років) вони починають розділяти свої дружні контакти на друзів та просто знайомих/однокурсників. Спілкуванню з друзями віддають пріоритет. Старші діти (15–16 років) значно більше часу проводять у групових чатах і соцмережах та використовують для цього набагато різноманітніші способи, ніж діти з молодших груп. Це можуть бути зустрічі під час перегляду фільмів, онлайн-ігор, перенесення настільних ігор у чат тощо. Для дітей усіх вікових груп живе спілкування з друзями є великою цінністю, і, на їхню думку, його не замінити онлайн-спілкуванням. Найбільше серед усіх опитуваних у рамках якісного етапу груп українські діти сумували саме за живим спілкуванням з друзями – чи то на прогулянках під час рухливих ігор, чи то в школі на перервах, чи то під час походів у кафе та розважальні центри разом із друзями.

Список використаної літератури

- Етичні засади проведення соціологічних досліджень серед дітей в Україні. Затверджено на засіданні Правління Соціологічної асоціації України (протокол № 7 від 10.12.2008).
- КМІС. (2021). *Ставлення українських школярів до повернення до школи*. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1061&page>
- Освітній омбудсмен України. (2020). *Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину»*. <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannya-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf>
- Полек, Т., Саніна, Т., Соболев, Ю. (2021). *Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства*. https://drive.google.com/file/d/1x0X9zoEvfWEU2L0oRYVHqU2-05y6PC_Y/view
- Cuevas-Parra, P. (2020). Co-Researching with Children in the Time of COVID-19: Shifting the Narrative on Methodologies to Generate Knowledge. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1–12. <https://doi.org/10.1177/1609406920982135>
- Di Pietro, G., Biagi, F., Dinis Mota Da Costa, P., Karpinski, Z., & Mazza, J. (2020). *The likely impact of COVID-19 on education: Reflections based on the existing literature and recent international datasets*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/126686>

- European Commission. (2020). *Educational inequalities in Europe and physical school closures during COVID-19*. https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/fairness_pb2020_wave04_covid_education_jrc_il_19jun2020.pdf
- Gradus Research. (2020). *Дети на карантине*. https://gradus.app/documents/Дети_на_карантине_v2.pdf
- Graham, A., Powell, M., Taylor, N., Anderson, D., & Fitzgerald, R. (2013). *Ethical Research Involving Children*. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://childethics.com/wp-content/uploads/2013/10/ERIC-compendium-approved-digital-web.pdf>
- Herby, J., Jonung, L., & Hanke, S. H. (2022). *A Literature Review and Meta-Analysis of the Effects of Lockdowns on COVID-19 Mortality*. <https://sites.krieger.jhu.edu/iae/files/2022/01/A-Literature-Review-and-Meta-Analysis-of-the-Effects-of-Lockdowns-on-COVID-19-Mortality.pdf>
- Holt, L., & Murray, L. (2021). Children and COVID 19 in the UK. *Children's Geographies*, 20, 487–494. <https://doi.org/10.1080/14733285.2021.1921699>
- Mantovani, S., Bove, C., Ferri, P., Manzoni, P., Cesa Bianchi, A., & Picca, M. (2021). Children 'under lockdown': voices, experiences, and resources during and after the COVID-19 emergency. Insights from a survey with children and families in the Lombardy region of Italy. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(1), 35–50. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2021.1872673>
- Million, A. (2021). 'No one listens to us...' COVID-19 and its socio-spatial impact on children and young people in Germany. *Children's Geographies*, 20, 469–477. <https://doi.org/10.1080/14733285.2021.1908520>
- Playboard NI. (2020). *Our Voices Matter. Summary Report. The Impact of COVID-19 on Young People's Play and Education in Northern Ireland*. <http://www.playboard.org/wp-content/uploads/2020/10/Our-Voices-Matter-Summary-Report-PlayBoard-NI-Nov-2020.pdf>
- Sabry, S., & Clacherty, J. (2021). *The Hidden Impact of COVID-19 on Children in Urban Contexts*. London: Save the Children International. https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/the_hidden_impact_of_covid-19_on_child_protection_and_wellbeing.pdf/
- UNICEF. (2021). *Preventing a lost decade: Urgent action to reverse the devastating impact of COVID-19 on children and young people*. Division of Global Communication and Advocacy. <https://www.unicef.org/media/112891/file/UNICEF%2075%20report.pdf>
- U-Report Ukraine. (2020). *Навчання на карантині*. <https://ukraine.ureport.in/opinion/4150/>

References

- Cuevas-Parra, P. (2020). Co-Researching with Children in the Time of COVID-19: Shifting the Narrative on Methodologies to Generate Knowledge. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1–12. <https://doi.org/10.1177/1609406920982135>
- Di Pietro, G., Biagi, F., Dinis Mota Da Costa, P., Karpinski, Z., & Mazza, J. (2020). *The likely impact of COVID-19 on education: Reflections based on the existing literature and recent international datasets*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/126686>
- Educational Ombudsman in Ukraine. (2020). *Rezultaty opytuvannia batkiv "Navchannia ditei pid chas karantynu"*. <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> [in Ukrainian].
- Etychni zasady provedennia sotsiologichnykh doslidzhen sered ditei v Ukraini [Ethical principles of conducting sociological research among children in Ukraine]*. Approved at the meeting of the Board of the Sociological Association of Ukraine (protocol No. 7 of 10.12.2008) [in Ukrainian].
- European Commission. (2020). *Educational inequalities in Europe and physical school closures during COVID-19*. https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/fairness_pb2020_wave04_covid_education_jrc_il_19jun2020.pdf
- Gradus Research. (2020). *Deti na karantynie*. https://gradus.app/documents/Дети_на_карантине_v2.pdf [in Russian].
- Graham, A., Powell, M., Taylor, N., Anderson, D., & Fitzgerald, R. (2013). *Ethical Research Involving Children*. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://childethics.com/wp-content/uploads/2013/10/ERIC-compendium-approved-digital-web.pdf>
- Herby, J., Jonung, L., & Hanke, S. H. (2022). *A Literature Review and Meta-Analysis of the Effects of Lockdowns on COVID-19 Mortality*. <https://sites.krieger.jhu.edu/iae/files/2022/01/A-Literature-Review-and-Meta-Analysis-of-the-Effects-of-Lockdowns-on-COVID-19-Mortality.pdf>
- Holt, L., & Murray, L. (2021). Children and COVID 19 in the UK. *Children's Geographies*, 20, 487–494. <https://doi.org/10.1080/14733285.2021.1921699>
- KIIS. (2021). *Attitude of Ukrainian schoolchildren to return to school*. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1061&page>
- Mantovani, S., Bove, C., Ferri, P., Manzoni, P., Cesa Bianchi, A., & Picca, M. (2021). Children 'under lockdown': voices, experiences, and resources during and after the COVID-19 emergency. Insights from a survey with children and families in the Lombardy region of Italy. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(1), 35–50. <https://doi.org/10.1080/1350293X.2021.1872673>
- Million, A. (2021). 'No one listens to us...' COVID-19 and its socio-spatial impact on children and young people in Germany. *Children's Geographies*, 20, 469–477. <https://doi.org/10.1080/14733285.2021.1908520>
- Playboard NI. (2020). *Our Voices Matter. Summary Report. The Impact of COVID-19 on Young People's Play and Education in Northern Ireland*. <http://www.playboard.org/wp-content/uploads/2020/10/Our-Voices-Matter-Summary-Report-PlayBoard-NI-Nov-2020.pdf>
- Polek, T., Sanina, T., & Sobol, Y. (2021). *The Effects of the COVID-19 Pandemic on Children's Everyday Practices*. https://drive.google.com/file/d/1w6_KP7MfqTUBes14_OwiRjTb9rSyAx12/view
- Sabry, S., & Clacherty, J. (2021). *The Hidden Impact of COVID-19 on Children in Urban Contexts*. London: Save the Children International. https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/the_hidden_impact_of_covid-19_on_child_protection_and_wellbeing.pdf/
- UNICEF. (2021). *Preventing a lost decade: Urgent action to reverse the devastating impact of COVID-19 on children and young people*. Division of Global Communication and Advocacy. <https://www.unicef.org/media/112891/file/UNICEF%2075%20report.pdf>
- U-Report Ukraine. (2020). *Navchannya na karantyni*. <https://ukraine.ureport.in/opinion/4150/> [in Ukrainian].

Tetiana Sanina

PECULIARITIES OF CHILDREN'S LEISURE AND FRIENDSHIP DURING THE PANDEMIC PERIOD IN UKRAINE

Nowadays the topic of children's daily practices is attracting more and more researchers. The COVID-19 pandemic has affected those practices on an unprecedented scale. It has changed approaches to learning, children's interaction with the environment, and relationships with adults and peers. The measures developed by governments to prevent the spread of the disease have created new challenges not only for the economy, business, or education but also for socialization. The article discusses some of the findings of the study on Ukrainian children "The effects of the COVID-19 pandemic on children's everyday practices."

In this study, we combined both qualitative and quantitative methods to investigate the impact of forced social constraints on the self-organization of leisure and friendship.

We discovered that among the most common ways to organize leisure for Ukrainian children aged 9–16 there are not only computer games, online communication, and movies, but also reading, drawing, sports, and other various hobbies.

We also found out that children's digital interests depend on their age. The youngest (9–11 y.o.), when restricted from physical playing with peers, tend to play digital games and communicate in small chats of 2–3 persons. Children from the middle group (aged 12–14) are more likely to make video calls, as well as spend creative time on their favorite digital games. Older children spend much more time in big group chats and social networks, and they do produce original content.

The main finding of that part of the research is that for children aged 9–16 live communication with friends is of great value and, in their opinion, it could not be replaced with online communication. Most Ukrainian children during COVID-19 lockdowns longed for live communication with friends, whether on the streets playing games, at school on breaks, or going out to cafes, etc. with friends.

Keywords: COVID-19 pandemic, leisure, friendship, childhood practices, Ukraine, children.

Матеріал надійшов 17.05.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)